

HORVÁTH LAJOS
FANTAZMATIKUS ÖNAFFEKCIÓ ÉS AKTÍV IMAGINÁCIÓ –
ADALÉKOK A FANTÁZIA FENOMENOLÓGIÁJÁHOZ

Absztrakt: Ebben a tanulmányban a fantázia és az affekció viszonyát veszem górcső alá a fenomenológia és az analitikus pszichológia kontextusában. A kortárs fenomenológia a gyenge és az erős fantázia megkülönböztetésével érzékelteti a fantázia sematizáló funkcióját, mely nagy mértékben hozzájárul az észlelés dinamikus működéséhez. A tipizáló funkcióval szemben az analitikus pszichológia az affektus transzformáció szempontjából vizsgálja a fantázia szerepét. Az alábbi komparatív elemzés célja bemutatni, hogy a fenomenológia és az analitikus pszichológia között termékeny párbeszéd alakulhat ki a fantázia fenomenológiájával kapcsolatban.

Bevezetés

93

Míg a freudi pszichoanalízis filozófiai recepciója hosszú múltra nyúlik vissza, addig az analitikus pszichológia és a filozófia közötti párbeszéd viszonylag új fejleménynek tűnik. Roger Brooke például megkísérli Jung objektív psziché koncepcióját és az archetípusok¹

¹ A fenomenológiai hermeneutika és az analitikus pszichológia konvergenciára jó példa az *archetípusok* koncepciójának újragondolása. Jung kantianus szellemben megkülönbözteti az *archetipikus képet* és a „magánvaló” *archetípust*. Ezt a dualista ontológiát Brooke az egzisztencialista filozófia kontextusában gondolja újra. Az archetípusok nem ahistorikus merev struktúrák, hanem *dinamikus* életvilágbeli szituációk regulációs mintái. Papadopoulos, Jung episztemológiáját vizsgálva, nagyon hasonló modellel áll elő. Az archetípusok ebben a modellben *intrapszichés* és *interperszonális* viszonyokat szervező *minták*, melyek finalitása érvényesül a személyiségfejlődésben. Az archetípusok nem fix változatlan struktúrák, melyekre a terápia közben rávetül a tudatos figyelem fénye. A komplexusokban rejtőző archetipikus minták egész *hálózata* tárulhat fel a terápia folyamán. Sőt, a tipikus reaktív minták (habitusok) jelenbeli tudatosítása megváltoztatja a múltbeli események láncolatát is. A múltbeli domináns archetipikus mező nem ontológiai értelemben

lélektanát a fenomenológiai-hermeneutika kontextusában vizsgálni.² Christopher Hauke és Raya A. Jones pedig Jung és a posztmodern szociálkonstruktivizmus dilemmáit feszegetik.³ A fenomenológiai gondolkodás irányából pedig Edward S. Casey tanulmányát tekinthetjük az egyik vezérfonalnak.⁴ A kortárs fenomenológia ismét tárgyává tette a fantázia dilemmáit és talán ez az az érdeklődési terület, ahol az analitikus pszichológia és a fenomenológia között egy újabb konstruktív párbeszéd lehetősége nyílhat meg.⁵ Carl G. Jung munkáiban néhol a fenomenológia és a hermeneutikai szemlélet csíráit fedezhetjük fel, ettől eltekintve nem állíthatjuk, hogy Jung kidolgozott volna egy sajátos fenomenológiai vagy hermeneutikai módszert. Brooke szerint Jung egész munkásságát áthatja a kantianus szellemiség és a fizika iránti érdeklődés, így a fenomenológia és a hermeneutika inspirációi a háttérben húzódnak meg. Ráadásul Jung nem követi a fenomenológiai gondolkodás fejleményeit, nem végez széles körű filozófiai önreflexiókat. A metodológiai hiányosságok eredményeképpen a nem akadémiai „jung-i pop-pszichológia” naiv szemiotikai módon használja fel az archetípusok koncepcióját az álomelemzésben.⁶ Ugyanakkor Shamdasani amellest érvel, hogy Jung egész munkásságában tetten érhető az ún. „személyes egyenlet” (érzékletesebben fogalmazva az *önreferencialitás*) problematikája, amely annyit tesz, hogy a pszichológia tudománya sohasem küszöbölheti ki teljes

adott, hanem a jelen és múlt kapcsolatának hermeneutikai értelmezése folytonosan újraírja a múltban relevánsnak vélt archetipikus hálózat összefüggésrendszerét. Tehát ebben az episztemológiai modellben is azt látjuk, hogy az interpretáció nem bevésődött emlékek, motivációk, tendenciák rögzített horizontjára tekint rá, hanem *az értelmezés egyben teremti is tárgyát*. Brooke 2009., Papadopoulos 2006.

² Brooke 2009.

³ Hauke 2000.; Jones 2007.

⁴ Casey 1997.

⁵ A fantázia fenomenológiája kapcsán Ullmann Tamás, Dieter Lohmar és Edward S. Casey munkáira szorítkozom. Ullmann 2010., Lohmar 2008., Casey 2003.

⁶ Minden ellentétes nemű figura az álomban anima/animus, minden gyerek a Selbst archetipikus képe stb. Brooke 2009., 85-86.

mértékben a szubjektivitást.⁷ A metapszichológiai elméletet konstruáló pszichológusnak számolnia kell saját szubjektív tapasztalataival és a tradíció anyagával.⁸ J. J. Clarke úgy véli, hogy Jung transzkulturális elemzése hermeneutikai vonásokat tükröznek, hiszen saját előfeltevéseire is reflektálnia kellett és tisztában volt azzal, hogy a tradíció olyan, mint a bőrünk, melyet a kabáttal szemben képtelenek vagyunk levetni.⁹ Clarke szerint Jung két hermeneutikai diálógust működtetett egyidőben: egyet a tudattalan fantáziákkal, pszichéjének mikrokozmoszával, egy másik párbeszédet pedig a nyugatitól radikálisan különböző hagyományokkal, és az antikvitással folytatott.¹⁰ A transzkulturális vizsgálódások viszont magukon hordozzák a jungi tipológiák pecsétjeit, a psziché Jung által megállapított strukturális elemei (anima, animus, árnyék, Selbst stb.) állandóan visszaköszönek az interpretációkban, a sámáni szellemvilág például autonóm komplexusokra redukálódik, és az egyéb interpretációs manővereket a végtelenségig sorolhatnánk. Ugyanakkor Jungnál az is alapvető tendencia, hogy kerülni szeretné a „metafizikai konkretizáció” veszélyeit, így a psziché archetipikus elemeit „fenomenológiai csoportokként” definiálja. Edward S. Casey szerint Jung-ra jellemző egyfajta *fenomenológiai polimorfizmus* a metafizikai monizmussal szemben.¹¹ James Hillman pedig egyfajta *poetikus empirizmusnak* tekinti Jung kutatásait, mely szintén a fenomenológiai beállítódás szinonimája. Mivel Jung szerint a psziché alapvetően megjele-

⁷ Freud és Jung egyaránt elképesztő teljesítményt nyújtott az álmok, és általában véve saját és mások mentális állapotainak megfigyelése terén. Önnön mélységeik ösvényén járva elkerülhetlenné vált, hogy az intuitív evidenciáik az elméletalkotásra is nagy hatást gyakoroljanak. Shamdasani szerint Jung szinte megrészegült saját *gnóziásától*, elméleti viták közben gyakran felháborodottan jelentette ki, hogy az archetipus lényegét csupán az értheti meg, aki átélte annak affektív mélységét. Shamdasani 2003.

⁸ Shamdasani 2003.

⁹ Az interpretációs korlátok belátására kiemelkedő példa Jung *Tibeti Halottaskönyve*-elemzése, melyet a pszichoanalízis szempontjából végez. Jung 2003. 509-527.

¹⁰ Clarke 2001. 48.

¹¹ Casey 1997.

nített képekből áll, ezért Hillman a személyes és kollektív tudattalan posztulátumai helyett egyfajta *imaginációs pszichológiaként* képzei el az archetipikus pszichológiát, melynek lényege egy policentrikus – vagy politeisztikus – psziché-fogalom.¹² Hillman munkái már magukon viselik a filozófia nyelvi fordulatának eredményeit, az általa alapított archetipikus iskola kerüli a *reprezentacionalizmus*¹³ csapdáit, valamint relativizálja a jungi heorikus egó és a Selbst centrális szerepét is. Hillman a tudattalant nem egyfajta archetipikus képekkel bebútorozott kincsestárként képzei el, hanem inkább az imagináció mítoszképző szerepét hangsúlyozza. Mindazonáltal az álomélet metaforikus dimenziójának hangsúlyozása közben mégis csak hű marad a jungiánus koncepcióhoz: a tudattalan mitopoetikus képződményei *któnikus* természetűek; az idegen fantáziaformák a tudat háta mögül meglepetésszerűen bukkannak fel és nagyon rémisztőek lehetnek, mint például a görög alvilág őshonos lakói.

Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán bír-e valamilyen fenomenológiai relevanciával az analitikus pszichológia heterogén diskurzusa? Úgy gondolom, hogy az affektus transzformáció, illetve az ezzel összefüggő *aktív imagináció*¹⁴ módszere adalékokat nyújthat a fantázia fenomenológiai kutatásához. A komparatív elemzés érdekében azonban zárójeleznünk kell a jungiánus ontológiai elkötelezettsége-

¹² Hillman 1977.

¹³ A reprezentacionalizmus itt az újkori elmefilozófiában domináns nézetre utal, melyet egyszerűen úgy foglalhatunk össze, hogy ez elme egy tükör melyben a korrespondancia elvnek megfelelően visszatükröződnek a külvilág dolgai, vagy másik klasszikus metaforával élve az elme egy tartály, melyben a világot leképező ideák rejtőznek.

¹⁴ Egyelőre elégedjünk meg annyival, hogy az aktív imagináció terápiás módszere arra ösztönzi a pácienseket – vagy esetleg a művészeket –, hogy a tudatszint súlyledése után felerősödő fantáziákat figyeljék meg vagy éppen aktív részt vállaljanak az éppen kibontakozó epizodikus narrációban. A módszer további lényeges mozzanata a felbukkanó fantáziaformák rögzítése, rajzolás, festés, szobrászat segítségével. Ugyanakkor már előre jeleznünk kell, hogy ez a módszer korántsem generalizálható, nem univerzális terápiás lehetőség Jung szerint.

ket, valamint a mitológiai amplifikáció¹⁵ relevanciája is megkérdőjelezhető. A fantázia fenomenológiája és az analitikus pszichológia eredményei talán abban az általánosabb filozófiai kérdésben összegződnek: *milyen is a viszony a fantázia, az affektivitás, és az észlelés között?* E kérdés pedig magával vonja a fantázia, az imagináció és a hallucináció komplex problémáit is. Jelen esetben tehát egy szűkre szabott komparatív fenomenológiai vizsgálat végrehajtása a cél.

1. A gyenge és az erős fantázia fenomenológiája

Husserl, a fenomenológiai mozgalom atyja úgy fogalmaz, hogy a lényegszemlélet számára az észlelés és a fantázia egyenrangú, mindkettő „szinguláris adottságokat” tartalmazhat, melyeket kiemelhetünk a tudatáram hérakleitoszi folyamából.¹⁶ Ennek ellenére, a fenomenológus szigorú figyelme előtt azonnal világossá válik, hogy a fantáziaformák korántsem bírnak olyan elevenséggel, mint az észlelés tárgyai. A mezőn legelésző ló látványa és egy egyszarvú fantáziaképe között radikális különbségeket fedezhetek fel. A fantáziakép nem „megjelenő, hanem megjelenített”, mindazonáltal szemléleti adottság az észleleti képhez hasonlóan.¹⁷ Husserl a képtudat és a visszaemlékezés modelljei alapján próbált válaszokat keresni arra a kérdésre, hogy vajon hogyan működik a fantázia, de a legtöbb bo-

¹⁵ Az *amplifikáció* a felbukkanó tudattalan fantáziaformák mitológiai, szimbolikus párhuzamainak kutatását jelenti. Érdekes módon, Jung eredményeket ért el ezzel a terápiás módszerrel, amikor a szubjektív analógiák lehetősége kimerült a mitológia és a szimbolizmus segédkezett az álom jelentésének megfejtésében.

¹⁶ Husserl 1972., 95.

¹⁷ Husserl szerint a fantázia egyik alapvető sajátossága, hogy azonnal a léttételezés felfüggesztéséhez vezet, tudatában vagyok annak, hogy az elképzelt szín vagy elképzelt egyszarvú csupán lelki szemem előtt lebeg kissé homályos, elködösült, megragadhatatlan módon. „Egy szín puszta elképzélésekor az egzisztencia, amely az jelenti, hogy a szín mint valóság helyezkedik el az időben, nem kerül szóba; az egzisztenciáról egyáltalán nem ítélünk, és az illetően a fantázia tartalma semmit sem ad számunkra.” Husserl 1972., 98.

nyodalmat a *fantazma* – a fantázia kvázi-érzéki karakterének – meghatározása nyújtotta számára.¹⁸ Dieter Lohmar és Ullmann Tamás kortárs fenomenológusok mellett érvelnek, hogy a fantázia mint a tudat egyik alapvető működésmódja, épp annyira meghatározza életünket, mint az intencionalitás és az időtudat.¹⁹

Edward S. Casey megállapítja, hogy a *fantázia többjelentésű kifejezés*, a fantázia önmagában véve alighanem definiálhatatlan. Az ábrándozás, álmodozás múltékony élményei fantáziának minősülhetnek, de a hallucinációhoz közeli állapotok is a fantázia felfokozott aktivitásának tekinthetők.²⁰ Casey a transzállapotban felbukkanó víziókat a hallucináció kategóriája alá sorolja, az utóképek, és a szinesztézia-élmények mellé. Benny Shanon kutatásai viszont arról tanúskodnak, hogy a vízióknak egész komplex – habár kétségtelenül epizodikus – narratív struktúrája lehet, szemben a hallucinációval. A vízió nem az észlelést felülíró, hanem inkább arra *ráépülő* nagyon aktív fantáziatevékenységnek tekinthető. Természetesen a vízió erőssége is elérhet egy olyan rendkívüli állapotot, amelyben a megfigyelőt szinte magába szippantja egy eleven látomás, például egy egyiptomi város vagy egy esőerdő látványa.²¹ A fantázia spektruma igen széles, egy kósza felbukkanó gondolattól egészen a vízióig, vagy a mindennapi életet megkeserítő hallucinációig terjedhet. A fantázia-tevékenység normál esete ettől függetlenül meghatározható: a képzelt tárgyak soha nem jelennek meg az észlelés világában, nem zavarják meg az észlelés menetét. Casey szerint ezért a hallucináció vagy – tegyük hozzá – a vízió *paranormálisnak* tekinthető, felborítja, megakasztja a tudatáram hérakleitoszi folyamát, olyan elemekkel gazdagítja a konvencionális észlelés mezejét, amelyek interszubjektív módon nem verifikálhatók.²²

¹⁸ A két modell részletes elemzését lásd például Ullmann 2012., 125-145., Bernet 2012., 3-24.

¹⁹ Lohmar 2008., Ullmann 2012.

²⁰ Casey 2003. 79.

²¹ Shannon 2003.

²² Casey 2003. 74.

A kortárs fenomenológia nem a fantázia felfokozott – esetleg patológias aktivitása – iránt érdeklődik, hanem inkább annak episztemikus értékére, a jelentéskonstitúcióban betöltött szerepére mutat rá. Dieter Lohmar interdiszciplináris vizsgálódással közelít a fantázia meghatározásához. Nem csak filozófiatörténeti előzményeket használ fel, hanem a pszichológia, az idegtudomány, és a zoológia eredményeit is kamatoztatja. A fantázia magyarázatában azonban továbbra is domináns a fenomenológia *intencionalitás paradigmája*. Az intencionalitás alapvetően a tudat tárgyra irányulását jelenti, pontosabban pedig arról van szó, hogy a tudat és az észlelt tárgy kölcsönös kapcsolata az értelemgenezis mozgatrugója. Az észleltünk tárgyát az eleven jelenben elvárások és egyéb sémák aurája lengi körül. Lohmar fő tézise szerint a fantázia a husserli protenciókhöz (elvárásokhoz) hasonlóan fundamentális szerepet játszik a jelentéskonstitúcióban. Lohmar elkülöníti a gyenge és az erős fantáziát. Az *erős fantázia* irányított, akaratlagos, képszerű, körülírható tárgya van. Ha elképzelek egy derékszögű háromszöget, vagy egy komplexebb alakzatot, mondjuk Leonardo Mona Lisa festményét, akkor viszonylagos pontossággal le tudom írni a fantáziámban felbukkanó sajátos alakzatokat, színeket, látványokat. Sőt az élmény kvalitásáról is elég szemléletes beszámolót nyújthatok: ha például a Mona Lisa képről alkotott fantáziám emlékekből építkezik, akkor ecsetelni kezdem, hogy milyen élmény is volt a képet különböző perspektívákból, eltérő fényviszonyok közepette szemlélni. A *gyenge fantázia* az erős fantáziától eltérő funkcióval bír. Lohmar példájával élve, ha arra kérnek, hogy ne képzeljek el egy krokodilt, akkor már abban a pillanatban egész biztosan megjelenik előttem a krokodil elhomályosult, kvázi-érzéki fantazmája, még akkor is, ha e fantáziaforma elevensége meg sem közelítheti az észleleti önadottságok kvalitását.²³ De Lohmar szerint gondolhatunk akár a fúró hangjára is a fogorvosnál, vagy képzeljük el a szituációt, amikor valaki citromba harap előttünk és hirtelen olyan érzésünk támad, mintha savanyúságot mi magunk is érez-

²³ Lohmar 2008. 67.

nénk. A hangsúly itt azonban a *mintha-jellegen* van, a gyenge fantázia felbukkanó, észlelési mezőbe tolakodó fantazmái valahogy megragadhatatlannak tűnnek, Ullmann Tamás kifejezésével élve egyfajta „háttérfantáziaként” működnek az észleléssel párhuzamos dimenzióban.²⁴

Fenomenológiai értelemben itt *transzcendentális feltételekről* – husserli típusokról – van szó. Ha telefonon beszélek valakivel, akkor önkéntelenül is magam elé képzelem az illető arcát, esetleg egész alakját gesztusaival egyetemben. A gyenge fantázia e tipizáló, sematizáló mozzanatai bizonyos *érzéki mezők hiányában* lépnek működésbe Lohmar és Ullmann elemzése szerint, hiszen a tudat egészségességre törekszik. A tárgyi értelem konstitúcióját állandóan körbelengik az előzetes elvárások, tipizáló fantáziák, és egyéb reaktív minták horizontjai. Egyfajta hasadék, hiány nyílik az érzéki mezőben, melyet fantazmákkal töltünk ki, de a fantazma nem valamiféle elhalványult emlékkép tudatba törése, hanem inkább lehetséges felfogások metszete, egy típus, egy séma, mely maga is előzetes észlelések derivátumaként állhatott elő. *A tudat előzetes észlelések alapján teremti fantáziáját.*²⁵ A fantazma érzékiségének kérdése azonban kihívásokat állít a fenomenológia elé, a gyenge fantázia alakzatai az észlelés előzetes-struktúrái és derivátumai is egyben, köztes helyet foglalnak el forma és érzéki benyomás között: „A fantázia elmosódó jellege nem egyszerűen primitívebb szintet jelent a voltaképpeni nyelvi-fogalmi reprezentációkhoz képest, hanem egy olyan önálló szférát, amely átmeneti szerepet tölt be az érzéki benyomások nyers alaktalansága és a fogalmi felfogás intencionális jellege között. Ez az, amit Kant sematizmusnak nevezett.”²⁶

A gyenge fantázia azonban még sem csupán érzékszervi ingerek szabadon lebegő homályos kópiája, hanem szoros kapcsolatban áll a testiséggel és az affektivitással. A pszichológiához hasonlóan a gyen-

²⁴ Ullmann 2012. 140.

²⁵ Lohmar 2008. 67-69.

²⁶ Lásd Ullmann 2012. 146.,

ge fantázia fenomenológiája kapcsán is beszélhetünk az *affektivitás* és a fantázia kölcsönös kapcsolatáról.²⁷ A gyenge fantázia önkéntelen mozzanatai gyakran látens affektív tartalmak elszabadulásaiként nyilvánulnak meg. Ha egy éles vágás nyomát látom egy barátom karján, akkor szinte én is beleborzongok, szinte érzem a bőrömet metsző kés nyomát a karomon. Ha egy égési sebet fedezek fel a kezén, akkor szinte az én kezem is lüktetni kezd az égési seb puszta látványától. Az empátia ebben a kontextusban *fantazmatikus önaffekcióként* értelmezhető, hiszen egy kiváltó inger, egy kép, vagy az ezek hatására felbukkanó fantázia elegendő ahhoz, hogy testi-affektív válasszal reagáljak a másik szenvedésére.²⁸ De az önaffekció fordítva is működésbe léphet, saját kínos vagy éppen örömteli múltbéli emlékeim érzelmi-hangulati háttere is fantáziálásra készíthet.

A posztjungliánus irodalomban található olyan eseteket, ahol a fantazmatikus önaffekció nagyon radikális *szomatikus tünetekben* nyilvánulhat meg. Az empátikus képességekkel megáldott terapeuta szinte átragadhatnak a páciens tünetei, de egy olyan beszámolót is találhatunk, amelyben a Wagner-opera egyik nézője fájó kiszáradt torokkal érkezik haza, mintha saját hangszálait erőltette volna meg.²⁹ A pszichoanalitikusok *azonosulás* névvel illetik a szomatikus tünetek

²⁷ Az affektivitás és a fantázia viszonya természetesen a *freudi pszichoanalízis* egyik kulcskérdése. A kortárs interdiszciplináris dialógus keretében megindult a párbeszéd a pszichoanalízis és a fenomenológia között. Jagna Brudzińska tanulmányában felveti annak lehetőségét, hogy a pszichoanalízis ösztönmélete bizonyos mértékben inkorporálható a genetikus fenomenológiai vizsgálódásokba. (Brudzińska 2012) Ebben a tanulmányban nem kívánok belemélyedni a pszichoanalízis és a fenomenológia közötti szintézis lehetőségébe, jelen esetben az aktív imagináció technikájának fenomenológiai relevanciájára szeretnék csupán fókuszálni.

²⁸ Ullmann 2012. 241. A fantazmatikus önaffekció fenomenológiája pszichiátriai szempontból is érdekesítő. Az erőszakos cselekedetek szemtanúinak hét százaléka hajlamos poszttraumás stressz zavart (PTSD) szenvedni. Mentőorvosok, rendőrök, tűzoltók, katonák különösen veszélyeztetettek ebből a szempontból. Tehát nem csak a szubjektíven átélt traumák vésődnek be az agy érzelmi memóriájába (mellyel a kutatások szerint a cinguláris kéreg korrelál), hanem a traumatikus események puszta látványa is képes pszichiátriai tüneteket generálni (pl. hirtelen betörő öngyilkossági gondolatok PTSD esetén). Bauer 2011. 175-182.

²⁹ Hauke 2000. 258.

által kísért empátiás kapcsolatot, de úgy vélem, hogy ezek az esetek talán a fantazmatikus önaffekció túlburjánzásaként is interpretálhatók.³⁰ Ha a hallucinációs élményeket a fantáziaaktivitás túlsordulásaként értelmezhetjük, akkor a pszichoszomatikus vagy akár szomatikus tüneteket is felmutató empátiás azonosulás esetei talán a fantazmatikus önaffekció átlagon felüli megnyilvánulásai lehetnek.

Lohmar szerint nem csupán az öt érzékszerv mezején felbukkanó fantáziák (például belső hang, kép stb.) tipizálnak, hanem a kontúr nélküli affekciók, érzelmek, hangulatok is nagymértékben determinálják mindennapjainkat; sőt mondhatni *transzcendentális feltételrendszert* alkotnak. Nem csak a forma, hanem az affektivitás is jelentős *tipizáló appercepció*, ezen a ponton pedig Lohmar fenomenológiája kapcsolatot létesít Freud pszichoanalízisével. Már maga Freud is felismerte, hogy a mindennapi ábrándozás nem csupán pótkielégülés, vagy egy megalázó élmény szüntelen ismétlése, hanem a vágyak, késztetések imaginatív manipulációja is végbemegy a fantáziálás közben.³¹ Ez utóbbi jelenség pedig a fantázia adaptív sajátossága Lohmar véleménye szerint.³² Az érzések nem racionális komponensei a tudatéletnek, és mégis cselekedeteink, élményeink jelentését repre-

³⁰ A fantazmatikus önaffekció illetve az empátia szomatikus hátterével kapcsolatban tudományos kutatások folynak: „Már régóta köztudott a pszichoterápiát végző orvosok körében, hogy az emberek testében megjelenhetnek azok a testi panaszok, amelyeket egy hozzájuk közel álló ember mellett szemtanúként átéltek. A pszichológiában *azonosulásnak* (identifikációnak) nevezett folyamat során meghatározó szerepet játszhatnak a tükörneuronok. A pszichoszomatikus és neurobiológiai ismeretek együttesen azt támasztják alá, hogy számos olyan beteg panasza, akik végeláthatatlan orvosi vizsgálatok után azt hallják, hogy biztosan csak »beképzelik« a betegséget maguknak, éppen olyan komoly szervi alapokon fejlődik ki, mint a többi orvosi tünet.” Bauer 2011. 168.

³¹ Lohmar 2012. 159.

³² Lohmar mellett érvel az idegtudományos kutatások alapján, hogy a gyenge fantázia egy pre-lingvisztikai elmebeli/agyai működésmód, egy olyan evolúciós örökség, amely a gesztusok szerepével szoros összefüggésben a *homo erectus* életformáját uralta, a nyelvi kogníció pedig majd csak a *homo sapiens sapiens* esetében válik dominánssá. Lohmar 2012. 157.

zentálhatják. Az affekciók (többnyire a vágy, a félelem, és az öröm prereflektív rezdülései) nehezen artikulálható állapotai megelőzik meg az intencionális állapotokat.

A fenomenológia és a pszichoanalízis találkozása egy radikális módszertani dilemmát vet fel. Úgy tűnik, hogy az affektivitás tekintetében a fenomenológia elérte a láthatóság horizontjának peremét, a statikus fenomenológiai vizsgálódás peremét. A fenomenológia és a pszichoanalízis párbeszéde a genetikus fenomenológia platformján zajlik.³³ A test, a hangulatok, az érzelmek benyomásai csak az időtudat dinamizmusában válhatnak intencionális állapotokká.³⁴ Egy hosszú hegyi túra után egyszer csak azt veszem észre, hogy minden porcikám sajog, de ezeket az artikulálatlan érzeteket elkönyvelem az izomláz megnyilvánulásának. Pár napon belül azonban erősebb fájdalmat érzek a bal lábamban, mely később a térdemre koncentrálódik egy szűrő-égő érzet formájában. Az artikulálatlan érzetek öskáoszából szép fokozatosan tudatosítottam, hogy ízületi gyulladástól szenvedek. Lohmar az *önaffekciót önmagunk generálta érzésként definiálja*; hiszen a társas kapcsolatokra jellemző szociális érzésekkel szemben ezeket egyedül is átélhetjük, akár egy sötét barlang mély meditatív magányában is.³⁵ Gyenge fantázia és önaffekció tehát együttesen,

³³ Az intencionalitás keresztműzében végzett fenomenológiai vizsgálódás statikusnak tekinthető, de a genetikus fenomenológia fordulata az időbeliség horizontján vizsgálja a tárgykonstitúció lehetőség-feltételeit; ebben a pozícióban már nem csupán a megismerő alanyra és annak ontológiai elkötelezettségeire vonatkozik a fenomenológiai *epokhé* (a léttételezés felfüggesztése), hanem maga a vizsgált tárgy egészlegessége is felfüggesztődik és a fenomenológus figyelme a tárgy keletkezésének mögöttes folyamataira irányul. A cél bepillantást nyerni a tárgyi értelem keletkezésének passzív genezisébe, mely elválaszthatatlan a tudatélet időbeliségétől.

³⁴ Lohmar 2008. 202.

³⁵ Lohmar 2008. 203. Lohmar három alapvető kategóriába sorolja az affektív-érzelmi élet sajátosságait: 1) természetes érzések (fájdalom, halálfélelem, undor, vágy, siker, öröm); 2) szociális érzések; 3) szomatikus öröm és fájdalom (itt felmerül a kérdés, hogy ezek egyáltalában véve érzésnek tekinthetők-e?). Lohmar 2008. 204.

összefonódva tipizálhatja a mindennapi létet. *Ebben az összefüggésben a pszichoanalízis és a fenomenológia az alapvető módszertani-fogalmi distinkciók ellenére is metszi egymást.* Míg a fentiekben bemutatott fantázia-fenomenológia egyfajta antropológiai állandónak tekinti a tipizáló fantáziák transzcendentális rendszerét, addig a pszichoanalízis terápiás eszközökkel igyekszik lebontani a patológiás formát öltő fantáziák, és érzelmi reaktív minták rendszerét. Lohmar bevallja, hogy *a fantáziaaktivitásban megfigyelhető neurotikus eltolás mechanizmusa szöges ellentétben áll az ábrándozás adaptív-pragmatikus funkciójával.* Ugyanakkor éppen a pszichoanalízis eredményei miatt véli úgy, hogy például a szorongás miatt bekövetkező ismétlések, eltolások és egyéb transzformációk ellenére a fantáziaaktivitásban talán fellelhetünk egyfajta magot, a tapasztalat nyújtotta „leckét”, melyet a tudat adott esetben képtelen integrálni külső segítség nélkül.³⁶

A fenomenológiai elemzésben a fantázia horizontális – észlelési tapasztalatot kitöltő – dimenziója kapott nagyobb teret, ezzel szemben a jungi pszichológia vertikális irányban végzi hermeneutikáját annak érdekében, hogy szimbolikus képek segítségével a tudat terébe emelje az artikulálatlan affektív tartalmakat. Az aktív imagináció kapcsán azonban látni fogjuk, hogy a *mélység* metaforája nem egy előre meghatározott ösztönbázist vagy archetipikus rendszert jelképez, hanem inkább az *imagináció potenciális formáinak lehetőség-horizontját*, melyek segédeszközként funkcionálnak az artikulálatlan affekciók értelmezésében és transzformációjában.

2. Az aktív imagináció mint affektus transzformáció

A jungiánusok szerint Jung az aktív imagináció módszerét 1913-16 között fedezte fel.³⁷ A Freud-dal való szakítást idegösszeomlás, illet-

³⁶ Lohmar 2012. 162.

³⁷ Chodorow 1997. 1. A kifejezést saját bevallása szerint Jung Stanley Hall-tól kölcsönözte.

ve „kreatív betegség” követte, ebben az időszakban Jung mindennapi világa fantázialényekkel népesült be. Klasszikus példa *Philemon* alakjának³⁸ megjelenése, akit Jung *autoktón* – a tudattalan mélyéről – származó karakterként értelmezett. Az aktív imagináció ebben a kontextusban egy olyan *önreflexív figyelmi attitűd* fenntartását jelenti, amely megakadályozza az alanyt abban, hogy a fantáziaaktivitás rendkívüli felélénkülése miatt, a pszichózis patológiás állapotába billenjen át. Az aktív imagináció a szimbolikus játék, vagy a *szimbolikus gyógyítás* kategóriája alá sorolható. Jung szerint a gyermeki játék és az expresszív művészi megnyilvánulások nem csupán infantilis regressziók, hanem kulcsfontosságú mozzanatok a jelentéskonstitúcióban. Az aktív imagináció lényege az affektus transzformáció, az emóciók mögött meghúzódó *képek* tudatosítása, kifejezése, mely különös módon pozitív terápiás hatással bírt számára: „Amilyen mértékben sikerült az emóciókat lefordítanom a képek nyelvére, vagyis megtalálnom a mélyükön rejlő képeket, úgy következett be fokozatosan a belső megnyugvás. Ha meghagyom őket emócióknak, minden bizonnyal összetörtem volna a tudattalan tartalmak súlya alatt.”³⁹

Az imaginációs tevékenységgel kapcsolatban Jung nem dolgozott ki koherens rendszert, a folyamatot gyakran páciensei fedezik fel egy bizonyos expresszív médiumon keresztül. Mindemellett három alapvető perspektívából közelíthetünk az aktív imaginációhoz: 1) néha Jung a kifejezés médiumát nevezi meg (festés, rajzolás, tánc, szobrászat, írás stb.); máskor 2) a belső esemény kvalitására fekteti a hangsúlyt (rituális, dialektikus); esetleg 3) típusokat sorol fel (vizuális, audio-verbális). Nagyon érdekes kategóriaként jelenik meg az ún. „motoros imagináció”, a vizualizációra képtelen páciensek hajlam-

³⁸ A fantáziaképek hajlamosak autonóm módon viselkedni Jung megfigyelései szerint: „Philemon és más képzeletbeli alakok arra a döntő felismerésre juttattak, hogy vannak a lélekben olyan dolgok, amelyeket nem én hozok létre, hanem maguktól keletkeznek, és önálló életet élnek. Philemon olyan erőt képviselt, amely nem én magam voltam.” Jung 1987. 224.

³⁹ Jung 1987. 218.

sak mandala alakzatokban táncolni.⁴⁰ Marie-Louis von Franz beszámolója szerint Jung egyszer kijelentette, hogy a testi szimbolikus kifejezés még az aktív imaginációval szemben is alkalmasabb az érzelmi fájdalom feldolgozására.⁴¹

Az aktív imagináció technikájáról elsőként *A transzcendens funkció* című írásban találkozunk. Jung itt amellet érvel, hogy egy érzelmi állapot legyen az eljárás kiindulópontja, melyet a páciens igyekezzen minél tudatosabban megfigyelni.⁴² A mindennapi életben a spontán érzelmi minták (például a bánat és öröm) hullámverésében vitorlázunk, de az aktív imagináció Jung szerint kiemelhet az érzelmek morajló tengeréből: Jung arra sarkall, hogy *öleljük körül* az artikulálhatatlannak tűnő élményt tudatos figyelmünk összpontosításával. *Paradox módon az aktív imagináció kulcsa nem csak a tudatszint süllyedése, hanem a tudatos figyelem fenntartása-fokozása is.* A racionális-kritikai tudat elcsendesedése elengedhetetlen a fantáziaaktivitás beindulásához, de mégis a tudat figyelme az, amely rögzíteni, kifejezni és később értelmezni képes az őslátomások sorozatát. Ha egy depresszív hangulat méhében lakozó szimbolikus forma eléri a tudat küszöbét, akkor az vitalizáló hatással bírhat, de ennek a jelenségnek előfeltétele, hogy a páciens figyelme szinte rögzüljön a felbukkanó képre, és ne sodródjon el a meginduló szabad asszociációk lavinájával egyetemben.⁴³ *Tudattalan passzivitás és éber figyelmi aktivitás különös egyensúlyát szeretné reprezentálni Jung, melyre nincs általános recept.* Az aktív imaginációnak olyan pozitív jelentőséget tulajdonít a Tavistock előadásokban mely az álomanalízist is felválthatja a kezelés kései szakaszában.⁴⁴ Itt azonban ellent mond önmagában Jung, hiszen megállapította, hogy nem lehet mindenki audio-vizuális típus! Az imagináció nem csupán tanult képesség, hanem egyéni predispozíció – élénk képzelőerő – is

⁴⁰ Chodorow 1997. 8.

⁴¹ Chodorow 1997. 8.

⁴² Jung 1954. 82.

⁴³ Jung 1954. 82.

⁴⁴ Chodorow 1997. 146.

szükséges hozzá.⁴⁵ Az álomfejtéshez hasonlóan az aktív imaginációval kapcsolatban is számolnunk kell azzal az alapvető hermeneutikai problémával, hogy igen nehéz feladat megállapítani az álomtartalmakról, hogy hol kezdődött a tudat és hol a tudattalan befolyása. Ezért nem valószínű, hogy a két technika között olyan éles különbség tehető, amelyet Jung javasol.

Az aktív imagináció nem csupán egy artikulálhatatlan hangulat, affekció megfigyelésével veheti kezdetét, hanem kiindulópont lehet egy falon függő festmény, egy álomkép, vagy esetleg egy hipnagóg állapot is.⁴⁶ A felbukkanó belső képek árama narratív mintákba szerveződik, epizodikus narratívákként is tekinthetünk rájuk. A *fantázia* és az *imagináció* közötti distinkció Jung szerint abban rejlik, hogy a fantázia közelebb áll a mindennapi álmodozáshoz és többnyire személyes jellege van, ezzel szemben az *imagináció* egy sajátos tudattalan logika alapján működik, a képek önálló életre kelnek és nem szabadon lebegő fantazmákról van szó, hanem olyan jelentéssel rendelkező képekről, amelyek kompenzálhatják az egyoldalú egoisztikus viselkedésmintákat.⁴⁷ Jung óva int attól, hogy a páciensek öncélúan viszonyuljanak az imaginációhoz, ami akár pszichotikus tünetekhez is vezethet, ugyanakkor azt is szeretné elkerülni, hogy az alanyok túlságosan elmerüljenek az esztétizálás, a formaadás tendenciáiban. Az esztétikai absztrakció és a kavargó tudattalan-archetipikus minták közötti mezsgyén navigálva Jung szerint kiaknázható az imagináció „hatóereje”, ami legjobb esetben átlendítheti a pácienseket megrekedt élethelyzetükből egy ígéretesebb jövő felé. Az expresszív

⁴⁵ Kognitív kutatások szerint a jó képzelőerővel rendelkező alanyok hajlamosak arra, hogy összekeverjék a külső vagy belső ingerek által generált memórianyomokat. (Symons 1993. 203.) Az aktív imaginációnak pedig egyik szerves része az élnék vizuális fantáziák keltése.

⁴⁶ Chodorow 1997. 144.

⁴⁷ Chodorow 1997. 145.

tevékenység célja a monoteisztikus egó perspektívájának relativizálása, a lélek mélyén rejlő új *lehetőségek* felszínre hozása.⁴⁸

Wittgenstein, Freud álomfejtésével kapcsolatban megállapítja, hogy a pszichoanalízisben az álomképek inherens jelentéssel rendelkeznek, de a nappali ábrándozás illékony árnyai már nem relevánsak.⁴⁹ Amint fentebb láttuk, Lohmar már a gyenge fantázia aktivitásában is adaptív funkciót lát – úgy tűnik, hogy fenomenológiai és pszichológiai értelemben is a fantáziaműködés destruktív és konstruktív hatásairól beszélhetünk. Destruktív hatásként léphetnek fel az indulatáttétel tipikus mozzanatai, konstruktív elemként jelenhet meg a lehetőségek latolgatása. Lohmar egyik példája a megalázó szituációk körül zajló fantáziálás. Egy súlyos vita, vagy éppen verekedés után arról fantáziálhat az ember, hogy mit is kellett volna tennie, hogyan kellett volna érvelnie. Lohmar szerint a *lehetőségek fantazmatikus játéka* – melynek hátterében többnyire a *vágy* és a *félelem* dominál – előre vetítheti egy új adaptív habitus kialakulását.

A személyiségfejlődés feltétele Jung esetében egyfajta aktív részvétel az imaginációban, mely első látásra talán „haszontalan dilettantizmusnak” tűnhet, az álomelemzéshez hasonlóan.⁵⁰ Jung egyik páciense menyasszonyát követte álmában egy befagyott folyó felszínén. A vastag jégtakaró hirtelen kettéhasadt és egy mélysötét, tátongó szakadék terült el a menyasszony lába előtt. A következő pillanatban a nő belezuhant a szakadékba, a páciens álombéli alakja pedig passzívan, szenvtelenül követte az események folyását.⁵¹ Jung szerint a páciens intellektuális egyoldalúsága az oka annak, hogy csupán

⁴⁸ James Hillman *lélek-alkotásnak* (*soul-making*) nevezi az új perspektívák mozgásba lendítését, melynek eredményeképpen a habituálódott egó alámerül a tudattalan imaginációs aktivitásba és felismeri, hogy az ő pozíciója is csupán egyfajta sűrűsödés az archetipikus minták és lehetőségek mátrixában. Hillman 1979. 102.

⁴⁹ Wittgenstein 1993. 73.

⁵⁰ „Több páciensem elkezd tehát festeni a terápia egy bizonyos előrehaladottabb szakaszában. Meg tudom érteni azokat, akik meg vannak győződve az ilyesféle dilettantizmus teljes haszontalanságáról.” Jung 2002. 56.

⁵¹ Chodorow 1997. 62.

passzív szemlélőként figyeli az eseményeket. A tudattalan valamilyen *érzést, valamilyen affektív töltetet* szeretne közölni a képsorokkal, de a páciens egóját mindez hidegen hagyja. Az álominterpretáció szerint a páciens saját menyasszonyához és saját tudattalanjához is aszketikus ridegséggel viszonyul. Ebből a szituációból úgy tud kimenekülni, ha a szimbólumokban rejlő affektív elemek mélyére ás, de mindez akkor mehet végbe, ha „komolyan veszi” fantáziáit, ha olyan aktív részvétellel bonyolódik bele álmaiba, fantáziáiba, mint a mindennapi életvilág cselekedeteibe. Jung maga is bevallja, hogy mindez homlokegyenest ellentmond a kortárs „tudományos krédónak”, de ez a szimbolikus játék mégis működik bizonyos esetekben, valami hatóerő dolgozik a fantáziaformák fátyla mögött.⁵² Itt azonban Jung pszichológusként letér a fenomenológia útjáról, hiszen a libidó-elmélettel magyarázza a tudat és tudattalan közötti dialógust. A libidó konverziója az, melynek hatására „edietikus formák” (Jung kifejezése) keletkeznek a tudatban.

Bár a fantázia fenomenológiája kapcsán is láthattuk, hogy a gyenge fantázia és az affektivitás szorosan összefüggnek, de a fenomenológia nem teszi magáévá a naturalisztikus pszichológiák energia-koncepcióit. Tulajdonképpen csak két pólussal érintkezünk, egy artikulálatlan affekcióval és egy alakuló figurális mozzanattal. A konverzió problémája továbbra is nyitott kérdés és egy a tudatkutatásból kölcsönzött fogalommal az „önaffekció nehéz problémájának” tekinthető.⁵³

⁵² Chodorow 1997. 65. „Korunk tudományos krédója babonás fóbiával tekint a fantáziára, de az a valóságos, ami működik és a tudattalan fantáziák működnek, ebben nem is kételkedhetünk... Valami dolgozik a fantáziaképek fátyla mögött, akár megfelelő, akár téves névvel illetjük azt. Ez valami valóságos és éppen ezért manifestációit komolyan kell vennünk.” (Jung 1953. 217.)

⁵³ A „nehéz probléma” kifejezés utalás David Chalmers-re, aki a tudat emergenciájának rejtélyére vezette be a szóban forgó fogalmat. Vajon miért keletkezik az agyból – az információfeldolgozás zakatolásából – egyáltalában véve tudatos tapasztalat? – kérdezi Chalmers. Ennek analógiájára feltehetjük a kérdést, hogy vajon miért keletkezik bizonyos esetekben az artikulálatlan affektusokból fantáziaforma?

3. Fantáziaformák turbulenciája

Ha zárójelezzük a képalkotás vagy az álom keletkezésének rejtélyét – mellyel Jung maga is tisztában volt –, akkor felmerül a kérdés, hogy vajon hasznosíthat-e valamit a fenomenológia az aktív imagináció technikájából? Úgy gondolom, hogy érdemes az aktív imagináció problémáját újragondolni az erős és a gyenge fantázia keresztmetszetében. E komparatív fenomenológia érdekében vágjunk bele egy gondolat kísérletbe. A következőkben arra keresek választ, hogy az aktív imagináció erőteljes élményei vajon milyen úton-módon törhetnek be a tudatba.

Azt már a gyenge fantázia működése kapcsán is láthattuk, hogy elködösült, kontúr nélküli, érzéki anyagokban szegény *fantazmák* egészíthetik ki mindennapi tapasztalataink mezejét a jelentéskonstitúció érdekében. Az ábrándozás fel-felbukkanó fázisai sem mentesek ezektől a tipizáló elemektől, sőt e tudatállapotok transzcendentális feltételrendszerét is alkothatják. Az ábrándozás közben hajlamosak vagyunk kiszakadni az aktuális fenomenális mezőből. Álljon itt mindennapi példaként egy kora esti pihenés, mely során hajlamosak vagyunk az ábrándozás, az ébrenlét, és az álom síkjai között kalandozni. Kiindulópontként vegyük észre, hogy fantazmák vonhatják el figyelmünket a külvilági ingerektől; fantazmák, melyek valamennyi érzéki modalitásra vonatkozhatnak. Halovány utóképek jelenhetnek meg lelki szemeim előtt, esetleg suttogást hallok a fülemben, felcsendül egy nemrég hallott dallam, kinesztetikus érzetek keletkeznek a testemben, kényelmetlenséget érezhetek, stb. Az ilyen élmények talán még beleférnek a gyenge fantázia kategóriájába, de minél inkább elhomályosul a tudat éber figyelme, annál kaotikusabbá válnak ezek a minták és annál inkább megvan rá az esély, hogy az álomtalan alvás állapotában, vagy az álomvilág élénk mezején találom magam. Az aktív imagináció fenomenológiai relevanciája ebben a kontextusban a tudatos figyelem megőrzésében rejlik. *Hiszen ekkor a fenomenológiai vizsgálódás – a begyakorolt figyelem megtartásának köszönhetően – elmozdulhat a tudatos és tudattalan közötti tünékeny dimenzió irányába.*

Ha a figyelem képes a tudat háta mögött zajló aktivitás megpillantására, akkor a tudatélet különböző változásaira lehetünk figyelmesek. Tegyük fel, hogy egy erdei séta komoly érzelmi-affektív hatással volt rám, de a sok teendő és elméleti munka közepette az élmény igen gyorsan alászállt a retencionális lefutásban és már nem is emlékszem rá. Egy esti pihenés alkalmával viszont álomba merülhetek és felbukkanhatnak az erdei séta emlékei. Elsőként csak elemi fantazmák vonják magukra figyelmem, egy élénk madárhangot hallok, egy fa sziluettje jelenik meg előttem homályosan, vagy éppen jelenlétérzet tör rám, mintha emberek között sétálnék, pedig tudom, hogy egyedül pihenek az elfüggönyözött szobában. Hirtelen újra bevillan az élmény, hogy két fatörzset láttam egymásba fonódva, és lombkoronájuk is különös elrendezést mutatott. Sőt két cinege madarat is láttam, melyek szintén megjelennek álomban, élethűen hallom hangjukat. De mintha álomban valahogy jobban megindítana a látvány és a hang kavalkádja, valahogy más az egész szituáció érzelmi töltete. Az álom *dramatizációja* tovább fokozódik, és mikor az egyik cinege hirtelen a karomra száll, valami megváltozik, hirtelen rájövök, hogy ez az esemény már nagyon irreális, ez egész biztosan nem történt meg velem, de amint ráeszmélek, hogy az álomvilág észleléssel rivalizáló képei között bóklászom, szinte azonnal felébredek.

A gyenge fantázia tipikus – emlékekből építkező – mintái az álom érzéki gazdagságával telítődtek, majd később az öntudat szikrája is lángra gyulladt az epizodikus narrációban, de szinte észrevétlenül mentem keresztül a *gyenge fantázia* homályos alakzatain, az álom és az éber álom fázisaiba, amelyet végül az ébredés követett. Elképzelhető itt az aktív imagináció klasszikus forgatókönyve is: ebben az esetben a tudatos figyelem nem lankad, hanem rögzül az álom és ébrenlét közötti keskeny határmezsgyén, és extrém esetben akár szimbolikus vízióként is megjelenhet előttem egy idegen tájkép, ami versenyre kel az észlelés eleveenségével, vagy éppen rátelepszik arra, mint moha az erdei talajra. Az aktív imagináció azonban még a tudatos figyelem megtartásán is túlmutat, hiszen egyfajta *intrapszichés dialógusról* van szó, mely az öntudatra ébredt „álom-egő” és a tudattalan alakzatok

között zajlik. A képzelőerő ilyen radikális megnyilvánulása azonban semmiképpen sem tekinthető antropológiai állandónak, ezért Jung szabad utat enged páciensei számára; aki képtelen a szimbolizációra az táncmozdulatokkal fejezi ki affektív tartalmait, de említhetjük akár az automatikus írás vagy a homoktálca technikáit is.⁵⁴

De hol a helye az értelemadásnak ebben a rendszerben? Mivel az aktív imagináció alakzatai többnyire szimbolikusak, még akkor is, ha a képzeletbeli dialógusok akár a mindennapi élet párbeszédeihez is hasonlíthatnak, ezért a tudat csak *narratív konstrukciók* segítségével integrálhatja a tudat háta mögül felbukkanó idegen tartalmakat. A fenomenológia ezért a pszichoanalízis mélyhermeneutikájával ötvöződik a megértés érdekében. A fenomenológiai aspektus leginkább a fantáziák megfigyelésében rejlik. Az aktív imagináció *a tekintet begyakorlását követeli meg*, épp olyan erőfeszítésről van itt szó, amelyet a fenomenológus végez a lényegszemlélet érdekében. Kezdetben kaotikus alakzatok népesítik be az aktív imagináció képzeleti mezejét, de gyakorlás és álemelemzés hatására értelmes alakzatok – esetleg archetipikus szimbólumok – bontakoznak ki.

Az aktív imagináció valahol a gyenge és erős fantázia keresztmetszetében helyezhető el, szimbolikus tartalmi pedig egyértelműen szembeállítják a fenomenológiai fantázia-koncepciókkal. Ideális esetben a gyenge és erős fantázia nem rendelkezik azzal az érzéki gazdagsággal, mint amellyel egy kiforrott imaginációs állapot dolgozik.⁵⁵ Ez a megállapítás azonban a komparatív fenomenológia tipikus problémájától szenved, hiszen *a három fantáziaforma közötti határ nem rendelkezik erős kontúrral, az elemzés célja inkább a tudat és tudattalan közötti állapotváltozások érzékeltetése volt.* Továbbá, a fantázia-típusok közötti egyéni különbségek szerteágazók lehetnek, aki képtelen az aktív imaginációra, annak a

⁵⁴ Lásd Chodorow 1997. 8-10. Zárójelben jegyezem meg, hogy az expresszív terápiaák fent említett formái a szürrealista mozgalom technikáira emlékeztetnek (automatikus írás, frottázs, kollázs stb.). Végző soron az aktív imagináció technikájának gyökereit a *szürrealizmusban* és *Freud mélyhermeneutikájában* fedezhetjük fel!

⁵⁵ Természetesen az aktív imagináció érzéki élenkségében is számtalan egyéni különbség lehet, arról nem is beszélve, hogy nem mindenki vizuális típus.

gyenge fantázia illékony képei is betölthetik annak funkcióját. *Ebből a szempontból talán egy találkozási pontról beszélhetünk Lohmar fenomenológiája és az analitikus pszichológia között.* Lohmar és a jungiánusok is bizonyos fantáziák adaptív sajátosságát kutatják, de a hasonlóság ennyiben ki is merül közöttük. Talán az erős fantázia és az aktív imagináció közötti határvonal a legélesebb, hiszen az előbbi a normál tudatos működést, az irányított gondolkodást előfeltételezi, míg az utóbbi a tudattalan óskáoszba nyit kapukat. A gyenge fantázia és az aktív imagináció között is erős kontrasztot láthatunk, hiszen a fenomenológia távolságot tart a tudattalan koncepcióival szemben. Lohmar és Ullmann szerint a gyenge fantázia *transzcendentális feltételezéseként* működik, tehát a tudatos felfogás részét képezi, a jungi aktív imagináció ezzel szemben *tudattalan képződményeket* kutat. A gyenge fantázia és az aktív imagináció között csak spekulatív módon létesíthetünk kapcsolatot. Lohmar nyomán láttuk, hogy a gyenge fantázia tipizálja az érzéki benyomásokat, melyek az észlelésből származnak. Ennek alapján adódhat egy spekulatív analógia, mely szerint a gyenge fantázia nem csak a külvilágból származó érzéki benyomásokat egészíti ki, hanem a tudattalanból származó *affektivitást* is felfogható alakzatokká sematizálja az aktív imagináció éber álommal rokon állapotaiban. Az észlelés benyomásainak és a tudattalanból felfakadó érzéki anyag tipizálása egyaránt tudatidegen tartalmak megszelídítésének tekinthetőek, ha a fenomenológiai *epokhé* nehéz útján végezzük vizsgálódásainkat.

Zárszó

Ha a fenti vizsgálódás letér a fenomenológiai figyelem ontológiai semlegességének útjáról, akkor azonnal a tudattalan mibenlétének teoretikus vitáiban találhatjuk magunkat. Paul Kugler szerint a tudattalan képek a kimondhatatlan, a fenséges irányába nyitnak kapukat, Romanyshyn a tudattalan któnikus képződményeit a „metafora szubtilis testének” tekinti, Hillman számára a tudattalan alvilág egy

mitikus-metaforikus rendszer, melyben a személyes és az archetipikus elemek elválaszthatatlanul összeforrnak és a példákat még sorolhatnánk.⁵⁶ A fenti példák olyan újabb tudattalan-koncepciók, melyek fenomenologikusan viszonyulnak az affektus transzformáció dilemmájához. A fenomenológia és az analitikus pszichológia többnyire egyetért abban, hogy a fantázia tipizálja az észlelés érzéki anyagát és az artikulálatlan affekciókat. Leegyszerűsítve a problémahálózatot talán azt állíthatjuk, hogy a gyenge fantázia esetében az észlelésre irányuló *horizontális sematizmusról*, a mélypszichológia esetében pedig az affektivitásra vonatkozó *vertikális sematizmusról* beszélhetünk. További érdekesítő kérdésként adódik a fantáziaaktivitás elcsendesedésének és a jelen pillanat elmélyítésének lehetősége, mely a fantázia témája mellett szintén releváns kérdése a fenomenológiának és az analitikus pszichológiának is. Ez az újabb téma azonban már csak egy következő tanulmány tárgyát képezheti...

⁵⁶ Kugler 2008., Romansyhyn 1999., Hillman 1979.

IRODALOM

- ADAMS, M. VANNOY: *The Phantasy Principle: Psychoanalysis of the Imagination*. Brunner-Routledge, Hove and New York, 2004.
- BAUER, JOACHIM: *A testünk nem felejt*. (ford. Túróczi Attila) Ursus Libris, Bp., 2011.
- BROOKE, ROGER: *Jung and Phenomenology*. Trivium Publications, Pittsburgh, Pennsylvania, 2009.
- BRUDZIŃSKA, JAGNA: *Depth Phenomenology of the Emotive Dynamic and the Psychoanalytic Experience*. In.: *Dieter Lohmar & Jagna Brudzińska (eds.): Founding Psychoanalysis Phenomenologically*. Springer, London & New York, 2012.
- CASEY, EDWARD S.: *Jung és a posztmodern*. (Ford.: Matolcsi Ágnes) *Thalassa* (8), 2–3: 213–217. [http://www.c3.hu/scripta/thalassa/97/23/17.htm] 1997.
- CASEY, EDWARD S.: *Imagination, Fantasy, Hallucination, and Memory*. In.: *James Phillips & James Morley (eds.), Imagination and its Pathologies*. The MIT Press, London and Cambridge, 2003.
- CHODOROW, JOAN: *Jung on Active Imagination*. Princeton University Press, New Jersey, 1997.
- CHODOROW, JOHN: *Active Imagination*. In.: *Renos K. Papadopoulos (ed.): The Handbook of Jungian Psychology: Theory, Practice and Application*. Routledge, London and New York, 2006.
- CLARKE, J. J.: *Jung and Eastern Thought: A Dialogue with the Orient*. Routledge, London & New York, 2001.
- ELLIOT, BRIAN: *Phenomenology and Imagination in Husserl and Heidegger*. Routledge, London & New York, 2005.
- FREUD, SIGMUND: *A pszichoanalízis foglalatja*. (ford. V. Binét Ágnes) In.: *Sigmund Freud esszék*. Gondolat, Bp., 1982.
- FREUD, SIGMUND: *Rossz közérzet a kultúrában*. (ford. Linczényi Adorján) In.: *Sigmund Freud esszék*. Gondolat, Bp., 1982.
- FUCHS, THOMAS: *Body, Memory and the Unconscious*. In.: *Dieter Lohmar & Jagna Brudzińska (eds.): Founding Psychoanalysis Phenomenologically*. Springer, London & New York, 2012.
- HAUKE, CHRISTOPHER: *Jung and the Postmodern: The Interpretation of Realities*. Routledge, London & New York, 2000.
- HAULE, JOHN RYAN: *From Somnambulism to the Archetypes. The French Roots of Jung's Split with Freud*. In.: *Paul Bishop (ed.), Jung in Context. A Reader*. Routledge, London and New York, 1999.

- HAULE, JOHN RYAN: Jung in the 21st Century Volume One: Evolution and Archetype. I-II. Routledge, USA, Canada, 2010.
- HILLMAN, JAMES: Re-Visioning Psychology. Harper, New York, 1977.
- HILLMAN, JAMES: Dream and the Underworld. HarperPerennial, 1979.
- HOLLIS, JAMES: Archetypal imagination. Texas A & M University Press, USA, 2008.
- HUSSERL, EDMUND: A fenomenológia ideája. (ford. Baránszky Jób Zoltán) In.: *Vajda Mihály (szerk.): Edmund Husserl válogatott tanulmányai*. Gondolat, Bp., 1972.
- HUSSERL, EDMUND: Az európai tudományok válsága I-II. (ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyedi András, Ullmann Tamás) Atlantisz, Bp., 1998.
- HUSSERL, EDMUND: *Karteziánus elmékedések*. (ford. Mezei Balázs) Atlantisz, Bp., 2000.
- JONES, RAYA A.: *Jung, Psychology, Postmodernity*. Routledge, London & New York, 2007.
- JUNG, C. G.: *Az ember és szimbólumai*. (Dr. Matolcsi Ágnes) Göncöl, Bp., 1993.
- JUNG, C. G.: *Emlékek, álmok, gondolatok*. (ford. Kovács Vera) Európa, Bp., 1987.
- JUNG, C. G.: *Aión – Adalékok a mély-én jelképiségéhez*. (ford. Viola József) Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.
- JUNG, C. G.: The transcendent function. In.: *Chodorow 1997*.
- JUNG, C. G.: The technique of differentiation between the ego and the figures of the unconscious In.: *Chodorow 1997a*.
- JUNG, C. G.: Commentary on *The Secret of the Golden Flower*. In.: *Chodorow 1997b*.
- JUNG, C. G.: The Tavistock Lectures. In.: *Chodorow 1997c*.
- JUNG, C. G.: Three letters to Mr. O. (1947). In.: *Chodorow 1997d*.
- JUNG, C. G.: A pszichoterápia céljai. In.: *C. G. Jung: A pszichoterápia gyakorlata*. (ford. Dr. Szalai István) Scolar, Bp. 45–61., 2002.
- JUNG, C. G.: Lélektani típusok. (ford. Dr. Régi Emese) Scolar, Bp., 2010.
- JUNG, C. G.: Az archetípusok és a kollektív tudattalan. (ford. Turóczi Attila) Scolar, Bp., 2011.
- JUNG, C. G.: A kollektív tudattalan archetípusairól. In.: *Jung 2011a*.
- JUNG, C. G. (2011b). A kollektív tudattalan fogalma. In.: *Jung 2011*.
- JUNG, C. G. (2011c). Az archetípusról, különös tekintettel az animafogalomra. In.: *Jung 2011*.
- JUNG, C. G.: Az anyaarchetípus lélektani aspektusai. In.: *Jung 2011d*.
- JUNG, C. G.: Az újjászületésről. In.: *Jung 2011e*.

- JUNG, C. G.: A gyermek archetípusának pszichológiájához. In.: *Jung* 2011f.
- JUNG, C. G.: Kóré alakjának pszichológiai aspektusához. In.: *Jung* 2011g.
- JUNG, C. G.: A szellem jelensége a mesében. In.: *Jung* 2011h.
- JUNG, C. G.: A csaló alakjának lélektanáról. In.: *Jung* 2011i.
- JUNG, C. G.: A tudat, tudattalan és az individuáció. In.: *Jung* 2011j.
- KUGLER, PAUL: *The Alchemy of Discourse*. Daimon Verlag, Canada, 2002.
- KUGLER, PAUL: Psychic Imaging: A Bridge Between Subject and Object. In.: Polly Young Eisendarth – Terence Dawson (eds.): *The Cambridge Companion to Jung*. Cambridge University Press, USA, 77–95., 2008.
- LOHMAR, DIETER: Phänomenologie der schwachen Phantasie (Phaenomenologica 185). Kluwer Academic, Dordrecht – Boston – London, 2008.
- LOHMAR, DIETER: Psychoanalysis and the Logic of Thinking Without Language. How Can We Conceive of Neurotic Displacement, Denying, Inversion etc. as Rational Actions of the Mind? In.: Dieter Lohmar & Jagna Brudzińska (eds.). *Founding Psychoanalysis Phenomenologically*. Springer, London & New York, 149–168., 2012.
- MCGUIRE, W. – HULL, R. F. C.: *C. G. Jung Speaking: Interviews and Encounters*. Princeton University Press, Princeton, 1977.
- PAPADOPOULOS, RENOS K.: Jung's Epistemology and Methodology. In.: Renos K. Papadopoulos (ed.) *The Handbook of Jungian Psychology*. Routledge, London & New York, 2006.
- PHILLIPS, JAMES – MORLEY, JAMES: *Imagination and its pathologies*. The MIT Press, London & Cambridge, 2003.
- ROMANYSHYN, ROBERT: Alchemy and the Subtle Body of Metaphor: Soul and Cosmos. In.: Roger Brooke (ed.): *Pathways into the Jungian World: Phenomenology and Analytical Psychology*. Routledge, London & New York, 24–45., 2003.
- ROMANYSHYN, ROBERT: The Body in Psychotherapy: Contribution of Merleau-Ponty. In.: Raya A. Jones (ed.): *Body, Mind and Healing after Jung*. Routledge, London & New York. 41–62., 2011.
- SHAMDASANI, SHONU: *Jung and the Making of Modern Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2003.
- SHANON, BENNY: *The Antipodes of the Mind: Charting the Phenomenology of Ayahuasca Experiences*. USA: Oxford University Press, 2003.
- SIDOLI, MARA: *When the Body Speaks: The Archetypes in the Body*. Routledge, USA, 2000.
- SIGMUND FREUD: *Az álomról*. Hermit, Bp., 2011.

- SOLOMON, HESTER MCFARLAND: The Developmental School. In.: Polly Young Eisendarth – Terence Dawson (eds.): *The Cambridge Companion to Jung*. Cambridge University Press, USA, 125-146., 2008.
- STEELE, ROBERT: *Freud and Jung: Conflict of interpretations*. Law Book Co of Australasia, 1982.
- STEVENS, ANTHONY: The Archetypes. In.: Renos K. Papadopoulos (ed.): *The Handbook of Jungian Psychology: Theory, Practice and Application*. Routledge, London and New York, 74–93., 2006.
- SZIGETI ATTILA: A testet öltött másik. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2011.
- SZUMMER CSABA – ERŐS FERENC: Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről. Cserépfalvi, Bp., 1993.
- ULLMANN TAMÁS: A láthatatlan forma. L'Harmattan, Budapest, 2010.
- ULLMANN TAMÁS: Fantázia és intencionalitás. In.: Ullmann Tamás: *Az értelem dimenziói*. L'Harmattan, Bp. 125–149., 2012.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG: Beszélgetések Freudról. (ford. Bánfai Bea) In.: Szummer Csaba & Erős Ferenc (szerk.): *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*. Cserépfalvi, Bp., 1993.
- SYMONS, DONALD: The Stuff that Dreams aren't made of: Why Wake-State and Dream-State Sensory Experiences Differ. *Cognition*, 47: 181–217., 1993.